

ОЛЬГА
КОБИЛЯНСЬКА

ЗЕМЛЯ

Повість

Київ
"ЗНАННЯ"

Своєму батькові
Юліанові Я. Кобилянському
посвячує авторка

ЧАСТИНА ПЕРША

*Es liegt um uns herum
gar mancher Abgrund, den das
Schicksal grub, doch hier in
unserem Herzen ist der tiefste¹.*

I

Дві години від ріки Серета на Буковині лежить село Д. Його рівні поля пригадували б степ, якби не те, що місцями вони западають, мов знеохочені своїм положенням, творячи плиткі невеликі кітли, і якби не той великий ліс, що тягнеться по західній стороні села і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах.

Пишний, майже безмежний великан, неначе у вандрівці², задержався ось тут та задумався над тихими полями, а недалеко нього, почувши за собою зеленого опікуна, попіднімалися сільські хати. Тут... і там... і там — розкинулося село.

Ліс панський. Власність приватна. Тонкі ніжні берези попереplitалися з поважними дубами і ясними літніми ночами блистять, мов у срібло одягнені, їх листя дрижить неспокійно, а граціозні, легко повигинані пні приманюють до себе ніжністю та білістю, мов русалки.

Окрім сього великана, підіймається з піль ще кілька малих лісових оаз.

¹ Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша (нім.). (Тут і далі — прим. ред.)

² Вандрівка — мандрівка.

Зовсім самостійно, мов жменею кинені або як висунені з глибини зеленого великана окремі колонії — так стоять вони, розділені нивами, самотно і глядять гордо на збіжжя, що хвилюють навкруги них. Вузькі, майже невидні стежки в'ються між золотистою пшеницею та шовково шелестячою кукурудзою і ховаються незаметно в ті ліски...

Саме тепер зима.

Мешканці тих хатин, що звернені лицем до рівнини, дивляться взимі в сумну, одностайну¹ картину. Нічого — крім білого простору, що розливається далеко, як лиш око засягне. А там уже небес дотикається і никне.

Горстка хаток, що відбігла від великого лісу і властиво-го села глибше в поля і що стоїть ось тут, розділена лиш садками від себе, — та горстка має той одностайний блідий вид рік-річно. Та, мабуть, мила їй ота широка просторінь. На ній розбігаються думки свobodно... а горе, коли розсидить уже грудь людську до крайності, — гуляє й колишеться враз із пишним колоссям збіжжя напередими...

Коло відокремленої громадки хатин, мов коло своєї служби, стоїть і малий панський дворик із величезним садом, неначе зі штивним² чорно-білим треном³, і понурився також в одностайну картину. Мешканці дрібних хатин, — це постійні робітники в “бояра”, і коли інші селяни виходили рік-річно гуртом на роботу в Молдаву, потративши вибрані гроші вперед у марний спосіб, шукали і шукають вони зарібку в межах своєї землі.

І не було їм з тим лихо.

Так, приміром, має хата заможного ґазди Василя Чоп'яка, якого жінка Докія служила довгі літа у дворі, інший вигляд, як інші сільські хати, особливо ж як хати тих ґаздів і ґаздинь, що шукали зарібку й щастя в Молдаві.

Вона має ясні й чисті вікна, невеличкий сад із шляхетними овочами, в зільнику такі ж самі цвіти, а в хаті всюди взірцева чистота й лад. Під вікном у старомоднім комоді, улюбленій меблі Докії, випрошеній у пані, і в такій самій ще зовсім гарній шафі тримає Докія неабиякі святочні

¹ *Одностайна* — одноманітна.

² *Штивний* — цупкий, застиглий.

³ *Трен* — шлейф.

спідниці свої та чорні дорогі сердаки свого мужа і своєї доньки.

По стінах висять образи іншого походження, ярмаркового. Вона не віддавалася пустим мріям і спокусам про золоті гори десь там у Молдавах та інших чужих краях, а знала працювати в границях своєї батьківщини. Одним словом, Докія тішилася великим поважанням у цілім селі. І в дворі її поважали. Хоч її чоловік Василь великий пияк, хоч і не один мішок найкращого жита або пшениці мандрував до Мендля, отуди на Гоппляц¹ вона все-таки вміла своєю працювитістю, своїм розумом і витривалістю, своїм невтомним трудом усе лихо направити і ґаздівство так вести, що дома панував добробут і довгів² не було в них майже ніяких.

У дворі навчилася вона й бачила не одно; навчилася кращого ладу і тоншого способу ґаздування, і наслідки того кидалися кожному в очі, хто лише вступав у її гарне обійстя. Але Докія не була щаслива.

Її висока стать держалася вправді завсіди прямо, мов сосна, по її певній ході й по поставі, трохи штивній, можна її було вмить між іншими відрізнити, однак її гарне колись обличчя постаріло передчасно. Між гостро зарисованими, високо піднятими чорними бровами зарились хмарні зморшки, що не вигладжувалися ніколи, її очі дивилися майже все понурим, зажуреним поглядом, а коло уст зарисувалася глибока лінія болю.

Жура гнула її додолу.

Її чоловік був пияк і марнотратець, був бурливий мужик, що у хвилях лютості хапав і за барду³, а вона чулася слабою і гризлася будучністю своєї самотньої дитини, доньки своєї Парасинки.

Що сталося би з нею, якби вона тепер умерла? Була ще майже дитиною, бо числила ледве шістнадцять років. Не знала ще ґаздувати як слід, не вміла би зносити примхів свого нещасного вітця, ані примхів інших людей. Сього

¹ *Гоппляц* (від нім. Hauptplatz) — центральне місце, головна площа.

² *Довги* — борги.

³ *Барда* — сокира.

всього учить час і неволя... Душечка солодка та добра... одинока потіха мамина... що сталося би з нею тоді?.. Одно, що знала добре й чинила радо — шила та вишивала білля¹, силяла² ґердани та бодзики³ і товар випасала. На широкій толоці, на рівних полях минав її час, — ні, майже зростала тут, шила, гляділа за коровами і волами, що паслися перед її очима, співала пісні або роздумувала над різними казками, що їх чула від сеї або тої і не забувала. Такою була ще її Парасинка. А що сталося би з землею Василя? Хто дбав би про те, щоб не задовжив її, щоб її в час засівано, щоб із неї в час хліб збирано, кукурудзку щоб у час висапувано, жато? А її красна худоба, її пишний кінь — найдорожча штука в її стайні! О, на неї, на ту пишну Шагу, мав храп⁴ Мендель із Гоппляцу вже здавна, бо ж вона не була “конем”, а просто вогнем, фурією...

На неї можна було й дванадцять міхів усадити — се їй зовсім не вадило кидати очима блискавки, гордо заломлювати шию і летіти чи вгору, чи вділ шаленим трапом.

А вже коли свобідно лишити їй поводи, — земля дудніла під нею. Майже ніколи не тверезий Василь сидів на фірі⁵ і, як дзвін, теліпався на всі сторони, що страх так і віддих зазирає. Не перекинеться туй-туй⁶ під колеса?

Страх?

Ба!

Йому ніколи не лучалися пригоди з нею. Він володів якоюсь демонічною силою над тою звіриною; і хоч би яка голова в нього задурена, хоч і якою колодою сідав із ярмарків на фіру, — вона все привозила його цілого й живого назад додому — прегарна, премудра Шага її!

Василь ніколи не хорував.

Часом прийде оббитий, синцями вкритий, закривавлений з корчми, і коли вона при його виді з остраху й відрази

¹ Білля — білизна.

² Силяти — низати, нанизувати.

³ Ґердани та бодзики — прикраси з намистин бісеру та клаптиків матерії.

⁴ Мати храп — мати на оці.

⁵ Фіра — віз, підвода.

⁶ Туй-туй — ось-ось.

аж зойкне, аж руки заломить, він лише сплюне вперед себе, заклене під носом і видряпається на піч.

Там перележить два-три дні скулений, а потім, неначеб не лучалося з ним нічого, злазить із печі й береться наново за працю, або йде в поле, або в село.

Ні, йому не долягає нічого, але вона, вона відчуває, що вже лиш небагато осталося в її душі струн, які лучили її з життям. Всі інші повривались одна по другій немилосердно...

Тепер була жура за поля і її доньку тим страховищем, що сіпало ненастанно тими струнами, гонило сон у чорних ночах, а вднину проганяло мову й усміх з її живих уст.

У неї був і брат, садинокий лише. Петро було йому на ім'я. Молодший від неї, нежонатий, літ сорок, може, жив коло неї й Василя і помагав у господарстві. Але й він спричинявся до її гризоти. Не женився, а часом і собі запивався. З природи інтелігентний, бистрий, серцем м'який, мов дитина, а в роботі був мов вогонь, коли хотів. Одначе гроші, зароблені фірманкою¹ або в Молдаві, протрачував і вертав до неї з порожніми руками.

Мав свої жалі.

Уроював² собі їх часами, особливо ж коли його на Гоппляц мов магією тягнуло.

Він відступив своє поле сестрі під умовою, що має проживати при ній до кінця свого життя, але впившись, твердив, що вона витуманила те поле у нього, що чигає на його смерть і жалує йому кожного кусника хліба і т. ін., і що з нього не буде вже ніколи ґазда, як інші люди. Женитися не хотів, бо, як казав, своєї власної хати не мав, а у винаймленій не хотів сидіти. Гонор не позволяв. Не був із такого роду, щоб, оженившись, іти зараз на жіноче або комірне. Він походив із попівського роду. Пригадував собі ще діда... В дійсності не думав ніколи про женитьбу поважно. В молодих літах рвався за фірманкою, "шалів", як сам оповідав, за кіньми, наймаючись то тут, то там, по панах, а пізніше не припадали йому сільські дівчата до вподоби, — і

¹ *Фірманка* — візникування.

² *Уроювати* — фантазувати, вигадувати, уявляти.

його найкращий вік перейшов, що й сам не стямився, як і коли. Уходив у сільських дівчат за якогось недоступного героя, на якого не ялося¹ їм підносити очей.

Їм лестило се, наколи він закинув до них своїм дзвінким, геройським, далекосяглим голосом яке-небудь підхлібне слово або, зажартувавши, обняв яку, блискавкою притискаючи її до себе, але думати про нього, як про жениха, не встигла ніколи ні одна. Молитов знав стільки, що й сам дяк, а своїх сільських товаришів, що не підходили йому під пару, трактував із легковаженням.

Убрався гарно, в самі тонкі і дорогі строї², жив безжурно з дня на день, одначе був би, без уваги на свою лицарську вдачу, пропав марно, якби не сестра, що, мов добрий дух, сторожила над усіма в своїй хаті й не давала нікому духом і тілом пропадати.

Парасинку любив над усе.

Усі свої теплі, ніжні почування переносив на молоде, неспіливе дівчатко, що мов та пташина, вешталось між самими старшими, безжурно та пестливо тулячися то тут, то там.

Однак се все не вменшало турботи Докії про будучину доньки. Вона відчувала й бачила, що становила одна собою підвалину цілої будівлі, в якій хоронилися муж, брат і донька, але відчувала, що сил її не стане вже надовго. Підупадала надто часто на здоров'ї, щоби не віддаватись журливим думкам про будучність. Бачила лиш один вихід із того хмарного положення. Віддати доньку заміж. Але саме тут напотикала на грубий напір Василя. Він любив доньку на свій лад. Трясся над нею і просто дичів, коли жінка налякала про віддання. Чого дитина мала уступати із хати так рано? Чи він не мав чим годувати її? Її одну? Чи був уже такий старий і немічний, що не міг ґаздувати, і вона має йти в найми? Для кого пишалися лани, для кого здіймалися стоги, як остаточно не для неї?.. А його худоба, що, мов шовк, улискувалась на пасовиську?..

Що Докія (вона числила до сорок і вісім років) стогнала кожної днини на всі сторони, се була ще замала причина,

¹ Не ялося — не годилося.

² Стрій — одяг.

аби витручати доньку з хати. Їй вічно все щось не в смак. Ходить, як та хмара, але на те не дивиться ніхто, ніхто її балакань не слухає. На те вона жінка, аби язик у неї не стояв за зубами та аби день і ніч стогнала. Але колись, як йому буде того всього забагато і як вона з доброї волі не стулить рота, то він їй стулить його. Але тоді вона отворить його знов уже аж за шість неділь... Він заповідає се вже давно — але раз... Докія плакала або розсміювалася гірко на такі слова свого чоловіка, а відтак умовкала. Говорити було ще гірше. Вона знала його вже. Упором нічого не здохувала. А прямо в очі не могла казати йому, що саме його п'янство спонукувало її до такого гіркового рішення. Він був би кинувся з бардою. А будь-що-будь вона боялася п'яного дикуна. Раз побив її так, що дві неділі не здіймалася з постелі. По-тверезому і стільки не хотів слухати її.

— Здуріла? — питав і сміявся, і навіть не відповідав їй на її допити й розложені перед ним думки.

Коли б Парасинка мала раз чоловіка, все пішло б іншою ходою: особливо ж коли б її вже не стало. (Вона лиш того боялася). Він не допустив би, аби старий винаймив поле жидові, — се було би першою його роботою по її смерті, — або щоби його задовжував. Він узяв би газдівство в свої руки і примусив би пияка сидіти тихо на печі.

День і ніч думала про те і, може, сотню разів перебирала всіх хлопців у селі. Роздумувала, хто мав би перебрати її газдівство й забрати від неї її скарб на все. Але думки в тім напрямі кінчалися кожним разом тяжким зітханням, кожним разом глибокий смуток налягав на її душу. В селі було доволі хлопців, але ні один не мав стільки землі, скільки б вона була бажала, ні один не видавався їй достаточо робочим, чесним і запопадливим.

Правда, один був би, але той один мав іще перед собою військову службу... Се ж був Михайло Федорчук, син заможного й дуже порядного господаря. Він мав колись унаслідити поля по своїм батьку й був найчеснішим хлопцем у селі. Поля його батька граничили з полями Василя, були вироблені й добрі, і на них колисалися рік-річно преписні збіжжя, мов золотисте море. Аж любо було косити їх, аж любо було працювати на тім полі! Так, сей один зміг би за-

сватати її Парасинку, а з бесід і натякань старого Івоніки, батька Михайлового, визирало те саме бажання. Одначе між їх бажаннями станули військові літа, і ніяк було їх оминати. Михайло — хлопець сильної будови, здоровий — мав ще одного молодшого здоровенного брата. Родичі також не були ще надто перестарілі, могли обходитися без нього в хазяйстві, і тяжко було думати про увільнення його з війська. Від сеї осені за рік мав вступити в рекрути. Та і на тім іще не кінець. При війську треба служити 2—3 роки без перерви, а й потім від часу до часу вертати на якийсь час у касарню, переодягатися в цісарський стрій і йти на вправи, полишати поле й хату на жінку й діти. Чиста недоля! Судьба звернулася до неї хмарною стороною, і ніякі мольби і сльози не змінляли її постанови.

Восени мала Парасинка закінчити шістнадцятий рік. Походила ростом на матір, вибуяла, мов пальма, вгору, але, зрештою, була ще нерозвинена. Її члени були худі, майже хлоп'ячі, її лице дитиняче й вузьке і без ясного виразу.

Докія ладила вже для неї рушники, постіль і білля. Се останне шила собі дівчина сама. А як прегарно! Неначе швачка! Коли інші дівчата й жінки перепихали й витягали голку крізь полотно, як патик, вона вживала наперстка й шила такими дрібонькими штихами, мов маком засівала. Окрім того, вишивала на рукавах червоною, жовтою і чорною заполоччю найкращі й найтрудніші вірці з пам'яті, а вкінці складала назад у скриню таке чисте й незім'яте шитво, неначеб не дотикалася його ніколи руками...

Докія постановила сих М'ясниць невідмінно доньку заміж віддати. Думку з Михайлом мусила закинути; перевести її в життя було, очевидно, зовсім неможливо, але зате уложила собі інший план. Тодорика Жемчук був також можний хлопець, а в своїх родичів одніський син, як Парасинка в неї і її чоловіка — одинока донька. Він був увільнений від війська і міг кожного часу женитися. Правда, він не був такий гарний хлопець, як Михайло, його і не дуже долюблювали. Він був низького росту й обертався все цілим тілом, де вистачало не раз лише голову звернути. Штивна була у нього шия. І в цілості робив він погане враження; та що се мало до речі? Чоловік до всього звикає.

Правду сказавши, чи любила вона Василя, коли йшла з ним до шлюбу? Саме тоді шаліла за одним пишним та, мов паничем, гарним удовиним сином, що став пізніше й двірником¹. Але воно все-таки не було зле, що вона віддалася за Василя. Він був пияк, був вправді марнотраець, він записався Мендлеві на Гоппляцу з душею й тілом, узлостившись, підносив кілька разів і руку на неї, але коли сватав її, мав гроші і поле і не крав чуже добро, як удовин син, ставши двірником, та не сидів по криміналах, як той!

Парасинка звикне до Тодорики. Він працьовитий і дбайливий, хоч на день ледве десять слів промовить, зате загляне десять разів до худоби, десять разів побіжить у поле, а ані разу до Мендля на Гоппляц. Парасинка буде з ним щаслива. Зразу буде мешкати з його старими, аби навчитися їх ладу, навчитися їх слухати і придивитися старій матері, як вона сина доглядає, а потім заживе з чоловіком сама окремо. Вона буде плакати за мамкою, доньця її маленька та мила, і мати сама буде день і ніч сльози за донечкою втирати і з туги чорніти, але вона хоче лише добра доньки і щастя, хоче бачити її “своею газдинею” і за чоловіком, як її дні вийдуть і смерть заморозить її тіло...

— Парасинко, доньцю! — сказала вона одної днини, глибоко зітхаючи і чорні брови підводячи журливо вгору, коли обі сиділи на призьбі й лупили кукурудзу. — Парасинко, душко, як Бог дасть, то зав’ємо твою головку рушником сеї вже зими!

Парасинка витріщилася лякливо хвилину на матір, а після склонила голову в долину, а по її дитинячим лиці перебігла темна полумінь. Вона мовчала.

— Ти чуєш, Парасинко? Я таки не жартую: ти віддашся!

Парасинка відвернулася від матері, не підводячи голови, і сказала:

— Я не хочу віддаватися, мамо!

— Ти дурна, душко! Ти ж не знаєш, чому тебе твоя мамка віддати хоче. Ти ж не видиш, що я все більше та більше ослабаю, а тато — Боже, прости йому гріхи! — пересиджує

¹ Двірник — начальник громади, староста.

у Мендля, як у рідного тата свого, задовжує тайком, як я оноді довідалася, поля, тратить гроші, — і що з тебе буде, як я замкну очі?..

Парасинка обтерла тайком рукавом сльози, що втиснулася їй раптом в очі, і відворкнула¹ здавленим голосом:

— Я не хочу віддаватися, мамо!

Докія усміхнулася гірким перелетним усміхом, помовчала хвилю, а потім уговорювала доньку далі:

— Ти віддашся, Парасинко; ти знаєш, що лише ти утримуєш мене при житті, що лише ти моя потіха! Ти знаєш, що я від рання до вечора працюю для тебе й що я все лише хотіла твого добра. Я хочу, аби ти була щаслива, і для того хочу віддати тебе. Сих М'ясниць засватає тебе Тодорика, я полагодилася вже зі старими. Вони дуже раді, що ти будеш їх невісткою. Тодорикові родичі мають багато землі, і він стане колись багатим господарем!

— Тодорика, мамо?.. Але я не хочу Тодорики!

— То кого хочеш?

— Або я знаю?

— То чому ж не хочеш Тодорики?

— В нього такий широкий рот, що може собі сам щось до вуха сказати, а очі в нього лежать так близько... що далі зчіпляються докупи. Та й таки я не хочу його! Оноді він задрів мене коло товару на полі, підійшов до мене і, станувши стовпом передо мною, взявся попід боки й питав:

“Умієш борщ варити, Параско?”

“Я лиш каву варю!” — сказала я, не глянувши на нього.

“Ади², ади! — каже. — А вмієш ти мамалигу замішати? В тебе руки, як патики, такі тонкі та худі!”

“Коли замішаю її зле, ти її їсти не будеш!”

“Ай! А хто ж її буде їсти, ти моя панно?”

“Той, для кого я зварю мамалигу!”

“Розумно кажеш! — промовив, а відтак спитав іще: — А вмієш вишити вже парубоцьку сорочку? Весільну, га?.. А вмієш ти хату білити, лад у ній тримати, прати і ткати? А вмієш ти хлопців обіймати й цілувати?”

¹ *Відворкувати* — знехотя відповідати.

² *Ади!* — дивись!